

9. Сайт Європейської асоціації прямих приватних інвестицій і венчурного капіталу. URL: <http://www.evca.eu>
10. Сайт Національної асоціації венчурного капіталу. URL: <http://www.nvca.org>
11. Сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу (УАІБ). URL: <http://www.uaib.com.ua>

REFERENCES

- Boiarynova, K. O., and Stepaniuk, I. V. "Venchnurne finansuvannia malykh innovatsiinykh pidpriemstv" [Venture Financing of Small Innovative Enterprises]. *Efektivna ekonomika*. 2012. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1549>
- Butko, M., and Popelo, O. "Venchnurne finansuvannia yak mekhanizm zadiannia innovatsiinoho potentsialu pidpriemnytskoho seredovyshcha rehionu" [The Venture Financing as a Mechanism for Engagement the Innovation Potential of the Region's Business Environment]. *Ekonomist*, no. 3 (2014): 20-22.
- Marmul, L. O., and Petrenko, V. S. "Stratehichne pozytsionuvannia pidpriemstv z inozemnymu investytsiamy v ahraryi sferi ekonomiky" [Strategic Position of Enterprises with Foreign Investment in Agrarian Economic Sector]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 4 (2017): 43-48.
- Moskalyov, A. A., and Hyrshkan, R. R. "Rol venchnurnoho finansuvannia v rozvytku innovatsiinoho potentsialu

- malykh pidpriemstv" [The Role of Venture Financing in the Development of Innovative Potential of Small Enterprises]. *Molodyi vchenyi*. 2018. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/269.pdf>
- Petrenko, V. S., and Karnaushenko, A. S. "Formuvannia molodizhnogo pidpriemnytsva v Ukraini ta analiz faktoriv vplyvu na yoho rozvytok" [Formation of Youth Entrepreneurship in Ukraine and Analysis of Factors Influencing Its Development]. *Finansovyi prostir*, no. 3 (2019): 139-147. DOI: [https://doi.org/10.18371/fp.3\(35\).2019.190170](https://doi.org/10.18371/fp.3(35).2019.190170)
- Rusnak, A. V., Karnaushenko, A. S., and Petrenko, V. S. "Legislative Support of Innovation Activity in Ukraine: Problems and Ways to Overcome Them". *Efektivna ekonomika*. 2018. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/4.pdf
- Sait Natsionalnoi asotsiatsii venchnurnoho kapitalu. <http://www.nvca.org>
- Sait Ukrainskoi asotsiatsii investytsiinoho biznesu (UAIB). <http://www.uaib.com.ua>
- Sait Yevropeiskoi asotsiatsii priamykh pryvatnykh investytsii i venchnurnoho kapitalu. <http://www.evca.eu>
- Sait Yevropeiskoi statystyky «Eurostat». <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
- Tanklevska, N. S., and Karnaushenko, A. S. *Rozvytok finansuvannia innovatsiinoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Development of Financing of Innovative Activity of Agricultural Enterprises]. Kherson: Ailant, 2015.

УДК 336.1:364

JEL: B14; B24; H53; H55; H75; I38; J51

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ХХ СТОЛІТТІ

©2020 НАСІБОВА О. В.

УДК 336.1:364

JEL: B14; B24; H53; H55; H75; I38; J51

Насібова О. В. Формування фінансового забезпечення соціального захисту населення у ХХ столітті

Метою статті є дослідження особливостей становлення та формування фінансового забезпечення соціального захисту населення у ХХ столітті. Розкрито механізм формування фінансового забезпечення соціального захисту населення в Українській РСР у ХХ столітті. Розглядається організаційно-інституційна трансформація органів соціального захисту населення, а також законодавчі та нормативно-правові акти, що регламентували правовий аспект функціонування діючих видів і форм соціального захисту населення. Домінуюча роль у сфері соціального обслуговування населення належала державі. Визначено особливості становлення фінансових відносин соціального захисту населення та вплив політико-ідеологічної складової соціально-економічних програм суспільного розвитку. Характерними рисами зазначеного періоду були жорстокий контроль держави та суспільства в розподілі матеріальних благ, а також обов'язкова участь усього працездатного населення в суспільному виробництві. Здійснено аналіз джерел формування та напрямів використання фінансових ресурсів державного соціального страхування як провідної ланки системи соціального захисту населення. Важливим досягненням у сфері фінансового забезпечення соціального захисту населення вважалося звільнення працівників від сплати страхових внесків. Визначено результативність функціонуючої системи фінансового забезпечення соціального захисту населення в контексті досягнення основних завдань, які вона повинна була вирішувати у ХХ столітті. В Українській РСР функціонувала досить розвинена державна система соціального забезпечення, яка охоплювала всі верстви населення, гарантуючи певні соціальні стандарти. Вагомою складовою даної системи було державне соціальне страхування.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний захист населення, соціальна допомога, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальна підтримка, соціальні виплати, державні соціальні видатки.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-7-248-261>

Табл.: 6. Бібл.: 13.

Насібова Ольга Вікторівна – кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: olga.nasibova17@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2590-2513>

Nasibova O. V. The Formation of Financial Support of Social Protection of the Population in the XX Century

The purpose of the article is to study the peculiarities of the establishment and formation of the financial security of social protection in the twentieth century. The article reveals the mechanism of formation of the financial support for social protection of the population in the Ukrainian SSR in the twentieth century. The organizational and institutional transformation of social protection bodies, as well as legislative and regulatory acts regulating the legal aspect of the functioning of existing types and forms of social protection are considered. The dominant role in the field of social services belonged to the State. The peculiarities of the formation of the financial relations of social protection of the population and the influence of the political and ideological component of the socio-economic programs of social development are determined. The characteristic features of this period were the strict control on the part of the State and society in the distribution of material goods, as well as the mandatory participation of the entire working population in social production. The analysis of sources of formation and directions of use of financial resources of the State social insurance as the leading link of system of social protection of the population is carried out. An important achievement in the field of financial provision of the social protection was considered to be the exemption of employees from paying insurance premiums. The effectiveness of the functioning system of financial provision of the social protection of the population in the context of achieving the main tasks that it had to solve in the twentieth century is determined. In the Ukrainian SSR there was a fairly developed State-based system of social security, which covered all segments of the population, guaranteeing certain social standards. A significant component of this system was the State-based social insurance.

Keywords: financial security, social protection, social assistance, social insurance, social security, social support, social benefits, public social expenditures.

Tabl.: 6. **Bibl.:** 13.

Nasibova Olga V. – PhD (Economics), Candidate on Doctor Degree of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics (19 Kioto Str., Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: olga.nasibova17@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2590-2513>

Система фінансового забезпечення соціального захисту населення має глибокі історичні корені, постійно еволюціонує та вдосконалюється. Окремим питанням формування фінансового забезпечення соціального захисту населення у ХХ столітті присвячені праці багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Порядок фінансового забезпечення страхових органів розкрили В. Караваєв, Л. Немченко, А. Ванштейн. Зміст, обсяг, організаційну структуру та призначення соціального страхування відображено у працях Н. Биховського, Н. Вигдорчика, А. Вишневецького, В. Гутцайта, А. Штенберга. Проблеми безробіття та забезпечення безробітних страховими допомогами розглядаються у працях М. Іткіна, Л. Лівшиця, Н. Юріна. Загальні тенденції розвитку радянського соціального страхування виокремлюються у працях А. Вишневецького, Б. Мілютіна, В. Пукке, А. Штейнберга, Б. Чорного, Г. Яковлевої. Історико-фінансові аспекти соціального захисту населення досліджували А. Більцан, Є. Максимчук, О. Мельничук, В. Собченко, О. Чеберяко, В. Шарпятий, І. Чугунов та інші. Однак необхідність перетворення та вдосконалення системи фінансового забезпечення соціального захисту населення на сучасному етапі суспільного розвитку актуалізує проблему дослідження історичних засад її становлення та формування.

Метою статті є дослідження особливостей становлення та формування фінансового забезпечення соціального захисту населення у ХХ столітті.

Досліджуючи формування фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні у ХХ столітті, необхідно зазначити, що на початку цього періоду характерними рисами трансформаційних перетворень у суспільстві були досить складні соціально-економічні умови життєдіяльності. Зміна державного устрою у 1917 р. обумовила виникнення

нових підходів до побудови соціальної політики та методики планування та використання фінансових ресурсів держави.

У листопаді – грудні 1917 р. Рада народних комісарів опублікувала урядове повідомлення стосовно видання низки законів про повне соціальне страхування «найманих працівників, а також міської та сільської бідноти». Слід зазначити, що нормативно-правові акти, які були видані після цього повідомлення, не реалізувалися на практиці повною мірою, і у жовтні 1918 р. їх було замінено на «Положення про соціальне забезпечення трудящих», яке гарантувало допомогу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (хвороба, вагітність, пологи, каліцтво) всім найманим працівникам незалежно від особливостей праці, а також медичну допомогу, по безробіттю та на поховання. Згідно з положенням, соціальному забезпеченню підлягали всі особи, які існували завдяки власній праці без експлуатації чужої.

Незважаючи на те, що вагомим джерелом фінансового забезпечення соціальних виплат були страхові внески, в основу фінансової системи соціального забезпечення покладался не принцип соціального страхування для всіх категорій працівників, а надання адресної соціальної допомоги тим пролетаризованим верствам населення, які становили соціальну опору більшовицького режиму. Видатки на соціальне забезпечення покривалися за рахунок прямих асигнувань з державного бюджету. Такий порядок погіршував фінансову стійкість системи соціального захисту і сприяв розвитку експлуатації одних верств населення для задоволення інших. В умовах комуністичної доктрини суспільного розвитку соціальний захист населення поступово втрачав функції соціального страхування робітничого класу

та перетворювався в соціальне забезпечення трудящих, яке залишалось провідною організаційно-правовою формою соціального захисту населення протягом усього періоду воєнного комунізму.

Політика воєнного комунізму вирізнялася безмежною централізацією управлінських структур, абсолютним підпорядкуванням системи розподілу матеріальних ресурсів країни державним органам, запровадженням комуністичної форми організації господарства. Руйнівні наслідки війни та революції держава намагалася подолати шляхом надання соціального забезпечення: пенсії інвалідам, дотації родинам червоноармійців, виховання сотень тисяч безпритульних дітей [1]. Реалізація належним чином гуманної ідеї соціального захисту знедолених не вдавалась у зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів та затьмяною громадянською війною в Україні.

Трансформаційні перетворення в організаційно-інституційній системі соціального захисту населення призводять до скасування колишніх страхових організацій, благодійних установ, товариств допомоги інвалідам, спричиняють зникнення всієї попередньої системи опіки з перерозподілом коштів і майна на державні потреби та появу потужного державного апарату соціального забезпечення. Тобто питаннями соціального захисту займалися не страхові каси, а підвідділи соціального забезпечення та охорони праці, створені при місцевих органах радянської влади.

Постановою Ради Народних Комісарів Української РСР від 4–6 лютого 1919 р. для цілеспрямованої організації соціальної допомоги непрацездатним і позбавленим засобів до існування громадянам було створено центральний республіканський орган соціального забезпечення – Народний Комісаріат соціального забезпечення Української РСР. По вертикалі органами для здійснення соціального забезпечення на місцях стали губернські та уїзні відділи соціального забезпечення при губернських і уїзних виконкомках. Губернські та уїзні відділи були самостійними установами, а районні та волосні створювалися як структурні частини районних і волосних виконкомів, будучи тільки допоміжними організаціями в загальній роботі губернських і уїзних відділів, а саме: контрольно-розподільчими пунктами грошових допомог і допоміжними у здійсненні функцій охорони материнства і дитинства.

У період воєнного комунізму відбувалася натуралізація господарських процесів, обумовлена знеціненням грошей і нестачею продовольства, що призвело до заміни грошових винагород продовольчими пайками, а пенсій і грошових допомог – натуральним забезпеченням.

У 1919 р. було скасовано стягнення внесків на соціальне страхування для всіх підприємств та установ (окрім приватних роботодавців) і встановлено порядок прямого кошторисного фінансування соціаль-

ного забезпечення. Але така система діяла недовго. Згідно з Постановою РНК УСРР від 10 грудня 1921 р. «Про соціальне страхування осіб, зайнятих найманою працею» державне соціальне забезпечення робітників і службовців стало здійснюватися через соціальне страхування за рахунок внесків підприємств.

Слід відмітити, що протягом 1917–1922 рр. було видано понад 100 декретів і розпоряджень у питаннях соціального забезпечення, відкрито близько 1500 установ з охорони материнства та дитинства. Негативним фактором впливу на законотворчий процес у сфері соціального захисту населення та його фінансового забезпечення була постійна зміна тактики радянських урядовців щодо форм соціальної допомоги. Крім того, досить часто змінювалися та доповнювалися нормативно-правові акти.

Занепад економіки в умовах тривалої та виснажливої громадянської війни, розгортання масового повстанського руху по всій країні як реакція на запроваджену політику продрозкладки, втрата надії на переможну світову революцію та намагання втриматися при владі змусили більшовиків тимчасово відмовитися від впровадження комуністичних експериментів [2, с. 240].

Проголошення нової економічної політики у 1921 р. зумовило кардинальну зміну стратегії розвитку соціального забезпечення. Принциповим стало питання про узгодження фінансово-господарських можливостей держави з реальними потребами в забезпеченні відповідних категорій населення. Держава сприяла відродженню та розвитку соціального страхування.

У першій половині 1920-х років соціальний захист населення в Україні розвивався за такими напрямками: державне соціальне забезпечення, соціальне страхування, інвалідна кооперація, громадська взаємодопомога. Допомогою «соціально слабким елементам» (інвалідам війни, родинам червоноармійців) займалися державні служби. Завдяки інвалідній кооперації держава намагалася перевести частину контингенту собезу на самозабезпечення. Перед товариствами взаємодопомоги стояло завдання підтримати групи населення, яким було відмовлено в державному соціальному забезпеченні, за рахунок «самообкладання» працюючих і часткових субсидій держави. Функціональна суть соціального страхування полягала в мобілізації коштів промислових підприємств і різних установ для підтримки робітників. Слід відмітити, що забезпечення не залежало від факту сплати внесків, а обумовлювалося ступенем нужденності та класовим принципом. Для отримання соціального забезпечення потрібно було довести не тільки факт приналежності до працюючого за наймом, але й відсутність доходів від господарства та промислу.

Важливу роль у формуванні фінансового забезпечення соціального захисту населення відіграло при-

йняття Кодексу законів про працю УСРР, введеного в дію 2 грудня 1922 р. рішенням ЦВК Української СРР. Його останній (сімнадцятий) розділ, який складався з вісімнадцяти статей, цілком було присвячено соціальному страхуванню. На законодавчому рівні були закріплені базові положення соціального страхування радянського періоду: види допомог та умови їх надання, коло осіб, на яке поширювалося соціальне страхування, джерела грошових надходжень. У межах завдань, які вирішувалися соціальним страхуванням, передбачалося надання медичної допомоги, допомоги по безробіттю, інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, у разі тимчасової втрати працездатності (хвороба, каліцтво, карантин, вагітність, пологи, догляд за хворим членом сім'ї), а також додаткових допомог (на дитяче харчування, предмети догляду, поховання).

Соціальне страхування поширювалося на всіх осіб найманої праці, незалежно від характеру та тривалості їхньої роботи, способів оплати праці та форми власності підприємства. Крім того, за окремими підзаконними актами соціальному страхуванню в повному обсязі підлягали такі групи осіб:

- ✦ члени артілей, що працювали в наймах;
- ✦ торговельні службовці державних і кооперативних підприємств;
- ✦ постійні співробітники газет, журналів та інших періодичних видань;
- ✦ робітники мистецтва, які працювали в наймах у театральних, музичних, циркових та інших підприємствах;
- ✦ робітники мистецтва, яких біржі праці організували в трудові художні кооперативи (колективи) з безробітних членів спілки;
- ✦ стенографи, що їх комітети або бюро стенографів направляли на тимчасову роботу обслуговувати з'їзди, конференції та засідання, а також стенографувати лекції, доповіді, літературні роботи тощо;
- ✦ працівники радянських установ і громадських організацій у сільських місцевостях, для яких зарплата була основним джерелом існування.

На загальних підставах соціальним страхуванням були охоплені: робітники та службовці Наркомвійськморю, а також особи начальницького складу, що одержували утримання за військово-виробничим тарифом; інваліди, не члени інвалідних кооперативних об'єднань; безробітні, що працювали на громадських роботах; працівники міліції.

Можливість часткового страхування також передбачалося в законодавстві та поширювалося лише на сезонні або тимчасові роботи (тривалість не більше 6 місяців протягом року), що зазначені в переліку, затвердженому Союзною Радою Страхування при Народному Комісаріаті Праці СРСР. Працівники, які мали право на повне соціальне страхування, не могли користуватися частковим соціальним страхуванням.

За учнів університетів, інститутів та технікумів, направлених на практику, страхові внески платили підприємства та установи.

Згідно із законодавством було чітко визначено категорії осіб, на яких соціальне страхування не поширювалося. До них належали:

- ✦ особи самостійної праці; члени промислових і промислово-кредитних товариств і артілей;
- ✦ члени сільськогосподарських кооперативів та артілей;
- ✦ діти віком до 16 років, за відсутності достатніх коштів для утримання їх у дитячих будинках;
- ✦ підлітки віком до 18 років, що працювали в навчально-виробничих майстернях і на підприємствах;
- ✦ інваліди, що працювали на підприємствах соціального забезпечення та перебували на забезпеченні останніх;
- ✦ колишні ув'язнені, що перебували під патронатом Всеросійського Комітету допомоги;
- ✦ безпритульні підлітки (до 18 років), що працювали на підприємствах і в майстернях товариства «Друг Дітей»;
- ✦ особи, що взяли на себе зобов'язання комерційного, виробничого характеру виключно за комісійну винагороду;
- ✦ особи, що відбували покарання у виправних установах, концентраційних таборах та інших місцях ув'язнення;
- ✦ служителі культів [3, с. 15].

Формування фінансових ресурсів соціального страхування здійснювалося з різних джерел: страхові внески, встановлені в процентному відношенні до заробітної плати; пеня, нарахована на страхувачів за несплату в строк страхових внесків; штрафи, що накладалися на страхувальників за недотримання положень закону і правил про працю та соціальне страхування; відсотки на капітали, доходи від підприємства, установ та інших надходжень.

Підприємства, установи, господарства та особи, що використовували найману працю, в обов'язковому порядку повинні були сплачувати страхові внески без права обкладання застрахованого чи вирахування із його заробітної плати. Звільнення працівників від сплати страхових внесків вважалося найвагомим досягненням у сфері соціального страхування в 1920-х рр. ХХ століття.

Нарахування страхових внесків здійснювалося на основі тарифів, визначених законодавством, відповідно до розрядів небезпечності та шкідливості праці найманих працівників (табл. 1).

Встановлення розрядів на містах покладалося на інспекторів праці, які проводили санітарно-технічне обстеження підприємства, установи або господарства. Крім того, існувала пільгова тарифікація, що

передбачало встановлення твердих ставок страхових внесків. Для підприємств та установ, фінансування яких здійснювалося з державного бюджету, застосовувався особливий пільговий тариф (табл. 2).

Розміри страхових внесків могли змінюватися Народним комісаріатом соціального забезпечення Української СРР у бік зменшення чи збільшення, але не більше, ніж на 25% для окремих підприємств, установ, господарств. Залежно від стану дотримання правил з техніки безпеки та виробничої санітарії застосовувалися заохочувальні або каральні тарифи.

На початку 1923 р. за загальним страховим тарифом сплачували внески 60% підприємств та установ, а за пільговим тарифом – 40%. Згодом ця пропорція була змінена, і станом на 1 квітня 1926 р. за пільговим тарифом сплачували внески 63,9% застрахованих, у той час як за загальним тарифом – лише 36,1%. Це пояснювалося великою кількістю державних підприємств важкої промисловості. У середньому розмір страхових внесків становив 21% від заробітної плати та лише 1/3 призначених платежів збиралась. Така ситуація свідчила про високі страхові тарифи, які були обтяжливим для платників страхових внесків, що призводило до виникнення заборгованості перед державою. Згодом розміри страхових внесків були переглянуті та встановлювалися на рівні 16, 18, 20 та 22%.

Особливої уваги заслуговує соціальне страхування сільськогосподарських працівників, за яких

сплачували страхові внески в розмірі 2% від заробітної плати по тимчасовій непрацездатності та 2,5% на лікарняну допомогу. При цьому страховим органам надавалося право відстрочки внесення страхових внесків до моменту реалізації врожаю. Селянські господарства з числа працюючих більше 5 осіб підлягали соціальному страхуванню нарівні із робітниками, зайнятими у великому державному господарстві.

Також поступово змінювалися пільгові тарифи для підприємств та установ, що фінансувалися з державного бюджету з одночасною ліквідацією заборгованості, що утворилася за попередній період. У 1923 р. для установ було запроваджено пільговий тариф у розмірі 12%, промислових підприємств і транспорту – 16%. На 1 січня 1924 р. пільговий тариф було зменшено до 15,5%, на 1 серпня 1925 р. – до 13,4%, а на 1 липня 1926 р. – до 12,5%. Крім того, періодично розширювався перелік державних установ і підприємств, на які поширювався пільговий тариф. Скорочення розміру пільгового тарифу, поширення його на нові підприємства негативно позначалося на фінансовому становищі органів соціального страхування.

Матеріальною основою фінансових відносин у системі соціального захисту населення були операційні фонди, діяльність яких регламентувалася спочатку положенням 1922 р., згодом було замінено положенням від 17 липня 1923 р., а пізніше – положенням про фонди соціального страхування від 23 березня 1926 р. До складу операційних фондів

Таблиця 1

Розрядні ставки страхових тарифів за видами страхування

Вид страхування	Розміри внесків (% від заробітку)			
	1-й розряд	2-й розряд	3-й розряд	4-й розряд
Тимчасова непрацездатність	6	7	8	9
Інвалідність, у разі втрати годувальника	7	8	9	10
Безробіття	2,5	2,5	2,5	2,5
Лікарняна допомога	5,5	6	6,5	7
Разом	21	23,5	26	28,5

Джерело: складено за [4, с. 324–325].

Таблиця 2

Розрядні ставки страхових пільгових тарифів за видами страхування

Вид страхування	Розміри внесків (% від заробітку)	
	для підприємств	для установ
Тимчасова непрацездатність	8	5,5
Інвалідність, у разі втрати годувальника	6	2
Безробіття	2,5	2,5
Лікарняна допомога	4,5	4
Разом	21	14

Джерело: складено за [4, с. 325].

входили: фонди, що знаходилися в безпосередньому розпорядженні страхових органів (фонди страхових кас, всеукраїнський фонд соціального страхування, всесоюзний фонд соціального страхування) та фонди медичної допомоги застрахованим, що знаходилися в розпорядженні органів охорони здоров'я (місцеві фонди – окружні, дорожні та районні та всеукраїнський фонд медичної допомоги застрахованим).

Фонди страхових кас утворювалися із внесків на всі види соціального страхування, крім медичної допомоги, за виключенням 10% страхових внесків, що направлялися на утворення всеукраїнського та всесоюзного фондів соціального страхування; пені за невчасну сплату внесків; підкріплень, відпущених із всеукраїнського фонду; із відсотків та інших надходжень.

Операційні фонди соціального страхування розподілялися на: фонд соціального страхування на випадок тимчасової непрацездатності, материнства та додаткових видів забезпечення; фонд страхування на випадок інвалідності та забезпечення членів сімей застрахованих у випадку смерті чи безвісної відсутності останніх; фонд страхування на випадок безробіття; фонд лікарняної допомоги. Суми штрафів, що надходили до соціального страхування, розподілялися рівномірно між першими трьома фондами соціального страхування. Місцеві органи соціального страхування використовували всі фонди соціального страхування на виплату пенсій і допомог та покриття організаційних витрат. Частина фонду лікарняної допомоги передавалася місцевому відділу охорони здоров'я (підвідділу робочої медицини).

На початку функціонування новоствореної системи фінансового забезпечення соціального захисту населення, провідною формою якої було соціальне страхування, вагому роль відігравав механізм рівномірного розподілу коштів між фондами соціального страхування. Розподіл коштів на чотири частини із установленням для кожної жорсткого порядку витрат без права запозичення з іншої був доцільним, але згодом такі фінансові відносини виявились неможливими. Страховим органам було важко передбачити витрати кожного виду соціального страхування. Так, наприклад, у 1923/24 рр. на допомогу безробітним було заплановано 9,1%, а використано – 15,5% [4, с. 326]. З часом відбулось об'єднання фондів соціального страхування. Замість колишніх чотирьох функціонувало два операційні фонди: пенсій і допомог, лікарняної допомоги. Допускалось утворення із річних залишків особливих губернських фондів, що витрачалися губстрахами на профілактичні заходи.

Всеукраїнський резервний фонд перебував у відомстві Головного управління соціального страхування та поповнювався за рахунок 50% відрахувань, здійснених територіальними страховими касами із залишків фондів соціальних кас, пені та штрафів, що накладалися на підприємства та установи, під-

кріплень із всесоюзного фонду та інших надходжень. Кошти всеукраїнського фонду використовувалися на зміцнення фондів територіальних страхових кас, на проведення профілактичних заходів, на покриття організаційних витрат Головного управління соціального страхування. Таким чином, резервний фонд мав виконувати подвійну роль. З одного боку, він був розподільником коштів єдиних операційних фондів, з іншого – мав забезпечувати стійкість і надійність фінансової системи соціального страхування. З 1923 р. встановлювався диференційований розмір відрахувань для різних українських губерній. Менший відсоток передбачався для промислових українських губерній. З лютого 1925 р. відрахування до Всесоюзного резервного фонду встановлювалися в межах від 10 до 20% [4, с. 327].

За новим союзним тимчасовим положенням про фонди соціального страхування, введеним в дію з 1 квітня 1926 р., утворювався Всесоюзний фонд соціального страхування, який поповнювався за рахунок 50% всіх основних відрахувань, здійснених транспортними страховими касами, із відсотків та інших надходжень.

Страхові внески на медичну допомогу передавалися страховими територіальними касами до всеукраїнського фонду робочої медицини. З 1 жовтня 1925 р. відрахування до фонду становили 15% із суми страхових внесків на медичну допомогу застрахованим. Кошти фонду використовувалися для зміцнення окружних і районних фондів, організацію та утримання лікувальних і лікувально-профілактичних установ республіканського значення.

Витрачання коштів фондів соціального страхування здійснювалося на основі кошторису, складеного Головним управлінням соціального страхування Української СРР і затвердженого ЦУСС СРСР. Звітність по використанню коштів соціального страхування підлягала ревізії Народним комісаріатом фінансів УСРР. Після перевірки звіт надходив в Українську раду соціального страхування та центральне управління соціального страхування НКП СРСР [4, с. 327].

Восени 1922 р. перед страховими органами з'явилася нова проблема стабілізації страхових фондів. Для запобігання знеціненню страхових сум управлінням соціального страхування було запропоновано «придбання банкнот, що випускалися Державним банком і відкриття поточних рахунків у золотій валюті по курсу дня».

Губернські та окружні управління соціального страхування зберігали та розпоряджалися фондами за прямим призначенням, відкривши при цьому поточні рахунки в місцевих фінансових відділах або у відділеннях Державного банку. Одночасно із поточними рахунками в радянських знаках відкривалися рахунки в червонцях. Вільні залишки коштів операційних фондів місцеві органи соціального страхуван-

ня по закінченню звітно-фінансового року перераховували до Всеукраїнського резервного фонду.

Слід зазначити, що відділення Державного банку функціонували лише у великих населених пунктах, що спричинило подальше знецінення рахунків у радянських знаках. Органи соціального страхування приймали різні заходи щодо запобігання знеціненню страхових сум: купували червонці на ринку по завищеному курсу, пересилали кошти у великі міста, практикували надання позик кооперативним організаціям. Крім того, у квітні 1923 р., згідно з розпорядженням Державного банку, поточні рахунки в червонцях було закрито по всій Україні. Рятуючи кошти від знецінення, страхові органи передали їх на зберігання в інші банки: Промбанк, Українбанк і Комунбанк. Навіть у таких умовах стабілізація фондів відбулася лише в тих місцевостях, де був хоча б один із названих банків.

Полтавська та Харківська губернії обслуговувалися Промбанком; Катеринославська, Подільська та Волинська – Українбанком; губсоцстрахи Донецької, Київської та Одеської губерній обрали банки для обслуговування на власний розсуд. Банківські установи брали на себе зобов'язання приймати та зберігати страхові внески по всій території губерній [4, с. 329].

Підписані угоди з банками також дозволяли страховим органам беззбитково реалізовувати внесені натурою страхові внески. Так, Цукротрест відпустив банку цукор, а банк перераховував готівку на рахунок Головного управління соціального страхування УСРР. Таким чином була ліквідована заборгованість Тютюнтресту, Цукротресту та Фарфорфалістресту.

Важливим нововведенням було прийняття банком заборгованості по страхових внесках. Уперше цей спосіб застосовано на Катеринославщині. Українбанк погодився приймати до платежу всю заборгованість і за рахунок власних коштів вносити її на поточний рахунок Головного управління соціального страхування. Своєю чергою, банк приймав від господарських органів, що кредитувалися в нього, купівельні векселі, надані в рахунок оплати заборгованості. У випадку несплати банк утримував відсоток від сум, що поступали на поточний рахунок страхових органів, а також від продажу продукції [5, с. 21]. Доручення по стягненню, зберіганню і видачі грошей банками значно спростило та здешевило апарат страхових органів і ліквідувало можливість крадіжок і втрат. Недоліки такої організації полягали у відсутності єдиного діловодства, живого інструктування, планової страхової освіти

Апарат Народного Комісаріату соціального забезпечення та його місцеві органи, починаючи з 1923 р. і протягом наступних років, здійснював постійні та тимчасові види соціального забезпечення: обслуговування інвалідів імперіалістичної та громадянської воєн, осіб з різними заслугами «перед республікою», викладачів вищої школи і робітфаків, науковців, ма-

теріальне забезпечення дітей і родин червоноармійців, тимчасові послуги у вигляді дотацій сім'ям мобілізованих до Червоної армії, слухачам «радпартшкіл» і родинам «політичних бійців». До соціально-реабілітаційних форм забезпечення, які були в арсеналі Народного комісаріату соціального забезпечення, належали такі: квартирування та харчування безпритульних у будинках-інтернатах, працевлаштування, кооперація інвалідів, міські та сільські комітети взаємодопомоги, одноразові субсидії. Зокрема, створення селянських товариств взаємодопомоги припадає на 1925 р., коли з'явилася постанова ВУЦВК «Положення про селянські товариства взаємодопомоги». В Україні були засновані також і міські товариства взаємодопомоги, юридичне оформлення яких дозволило Народному комісаріату соціального забезпечення перейматися питаннями соціального забезпечення міської бідноти, надаючи медичне обслуговування та матеріальну підтримку [1].

У квітні 1925 р. налічувалося 9724 інваліди громадянської та 17539 інвалідів імперіалістичної воєн, 879 «декретованих пенсіонерів», 1277 сімей загиблих комуністів, 86781 сім'я, що втратила годувальника, 5782 родини червоноармійців, 1412 сімей слухачів радпартшкіл, 75 політпрацівники, 1400 інвалідів праці, 7040 «декласованих елементів».

Складне фінансове становище страхових органів Української РСР у 1925–1926 рр., яке було спричинено дією найменшого середнього страхового тарифу серед усіх союзних республік і високими витратами на виплату допомоги із тимчасової непрацездатності в промислових районах, намагалися покращити допомогою із всесоюзних фондів.

Для врегулювання фінансових потоків страхових коштів у межах СРСР згідно з положеннями про фонди соціального страхування було запроваджено принцип єдності всіх страхових фондів. Вищестоящі органи отримували право збалансувати страхові каси за рахунок вільних коштів. Але централізація значної частини страхових коштів задля оперативного втручання не вплинула на покращення ситуації на місцях. Фактично, починаючи з цього часу бюджет органів соціального страхування УСРР стає дефіцитним і потребує дотацій з центру. Так, у 1925/26 р. дефіцит бюджету склав 7 млн крб, 1926/27 р. – 8 млн крб, 1927/28 р. – 10,8 млн крб.

З 18 січня 1927 р., з прийняттям Постанови ЦВК і РНК СРСР, відбулося подальше розширення пільгового страхового тарифу на державні видавництва, спілки безбожників, державні, кооперативні установи і підприємства та громадські організації при виконанні ними робіт із житлового будівництва, що негативно позначалося на фінансовому становищі страхових органів.

Бюджетний дефіцит органів соціального страхування УСРР протягом 1925–1928 рр. призводив до

затримки виплат допомог і пенсій. У Луганську, Кривому Розі, Артемівську, Сталіно, Миколаєві, Маріуполі, Одесі, Кременчузі, Києві допомоги по хворобі затримувались на 1–2 місяці, а по інших виплатах – на 4–5 місяців.

Протягом 1925–1929 рр. видатки Державного бюджету Української СРР на соціальне забезпечення зросли в 1,44 разу з одночасним зменшенням на 2,78 в. п. їх питомої ваги у структурі видатків державного бюджету на соціально-культурні заходи, що свідчить про недостатнє фінансове забезпечення соціального захисту населення в частині соціального забезпечення (табл. 3).

умовах соціальне страхування із форм соціального захисту перетворилося в інститут соціально-побутового забезпечення робітників провідних галузей економіки» [8, с. 280]. Розпочалася реорганізація системи соціального захисту населення. До виробництва залучалися нові мільйони працівників, які, незважаючи на каторжну працю та незначну винагороду, мали самовіддано працювати. Головні завдання страхових органів у цей період полягали в стимулюванні трудової діяльності, заохоченні продуктивності праці, зміцненні трудової дисципліни, сприянні переходу від індивідуальної та грошової допомоги до колективної та трудової.

Таблиця 3

Видатки Державного бюджету Української СРР на соціальне забезпечення у 1925/26–1928/29 рр.

Показник	Бюджетний рік				Відхилення (+/-)
	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29	
Організація, охорона праці, соціальне забезпечення працівників, млн крб	7,20	9,30	9,90	10,40	+3,2
Частка у видатках бюджету УРСР на соціально-культурні заходи, %	16,29	17,51	16,31	13,51	-2,78

Джерело: складено за [6; 7, с. 29].

Одним із важливих напрямів діяльності органів державного соціального забезпечення в 1920-ті роки була боротьба з дитячою безпритульністю. Проблема безпритульних дітей вирішувалася шляхом відкриття дитячих будинків, трудових комун, виховних колоній. Тривав пошук шляхів соціального виховання. У ці роки було створено дитячу соціальну інспекцію при відділі правового захисту дітей Народного комісаріату освіти, що вела боротьбу з жебракуванням, безпритульністю, проституцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстким поведінням з ними у сім'ях.

Таким чином, унаслідок проведення нової економічної політики (1921–1929 рр.) і запровадження адміністративно-територіальної реформи (1925 р.) система соціального забезпечення Української СРР зазнала суттєвих організаційно-функціональних змін. Філантропічні тенденції було зруйновано з одночасним підвищенням домінуючої ролі держави у формуванні системи соціального забезпечення. Посилювалася громадська ініціатива – селянські товариства взаємодопомоги, профспілки, кооперація інвалідів, система страхування. Управлінські функції зосереджувалися в апараті Народного комісаріату соціального забезпечення, а основні фінансові зобов'язання покладалися на місцеві бюджети.

Згорання нової економічної політики на початку 1930-х років і відновлення соціалістичного наступу викликало суттєві зміни у формуванні соціальної політики держави, спрямованої на потреби модернізації економіки. Як зазначає Мельничук О., «в таких

У новий період комуністичного штурму соціальне страхування із його захисними функціями знову перетворювалося в соціальне забезпечення із системою адресних допомог. Проте, якщо в період воєнного комунізму кошти соціального страхування використовувалися, переважно, для надання допомоги робітникам і червоноармійцям, які потребували соціальної допомоги, то тепер фінансова система соціального страхування мала використовуватися не лише як матеріальне забезпечення передових працівників (ударників, переможців соціальних змагань тощо) провідних галузей промисловості, але й їх культурно-побутового обслуговування. За рахунок страхових фондів проводилася робота з поліпшення умов праці, житлового будівництва, підвищення життєвого рівня [2, с. 251].

Постановою ЦВК і РНК СРСР 23 червня 1931 р. «Про соціальне страхування» був установлений новий порядок забезпечення із урахуванням важливості виробництва, стажу роботи, ставлення до праці. Вводилися диференційовані норми допомог і пенсій залежно від тривалості загального та безперервного стажу роботи, членства в профспілці, галузі виробництва й ударництва. Були встановлені пільги в наданні путівок у санаторії та будинки відпочинку для передових робітників, відмінений максимальний розмір допомоги з тимчасової непрацездатності для робітників та інженерно-технічних працівників. Зміни мали на меті зацікавити працівників, сприяти ударництву та соціалістичному змаганням на виробництві. Якщо до 1931 р. у бюджеті соціального страхування

переважали індивідуальні пенсії та допомоги, то з 1931 р., а особливо з 1932 р. більша частина коштів витрачалася на колективні та натуралізовані види допомог [2, с. 247].

Видатки бюджету Української СРР на соціальне забезпечення у 1931 р. становили 4,15 млн крб, що складало 2,39% у структурі видатків на соціально-культурні заходи і 0,68% у структурі загальних видатків Державного бюджету Української СРР. У 1932 р. зазначений показник збільшився на 7,15 млн крб і в структурі видатків бюджету на соціально-культурні заходи становив 5,22%, а в структурі загальних видатків бюджету – 1,53%.

З 1931 р за рахунок коштів державного соціального страхування фінансувалося санітарно-курортне лікування в спеціалізованих установах, санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку та дитячі оздоровчі табори.

У 1931 р. налічувалося 363 районних і 20 міських інспекторів, 15 000 кас «колективізованого селянства», тобто селянські товариства взаємодопомоги, 234 міських товариства взаємодопомоги, 44 комітети допомоги, 28 об'єднань сліпоглухонімих, 383 опікунські ради, 6 577 будинків інвалідів, 55 будинків нічного притулку. На обліку органів собезу перебувало 182 479 осіб, у тому числі одержували пенсію – 116 770 пенсіонерів, а для малозабезпечених було надано 1,9 млн обідів [9].

Переломним моментом в історії державного соціального страхування була передача всіх фінансових ресурсів, а також санаторіїв, будинків відпочинку та інших установ зазначеної форми соціального захисту населення в управління профспілкам, що спричинило підвищення ролі та значення останніх, а також посилило контроль урядовців за використанням коштів соціального страхування. Ця передача здійснювалася на основі рішення союзного уряду від 23 червня 1933 р.

Протягом другої п'ятирічки (1933–1937 рр.) відбулася суттєва зміна структури фінансової системи соціального страхування. Майже вдвічі зменшилися кошти на виплату соціальних допомог з одночасним збільшенням видатків на матеріально-побутові захо-

ди. Фактично соціальне страхування перетворювалося в інститут матеріально-побутового обслуговування робітничого класу. Основні завдання полягали в боротьбі за підвищення продуктивності праці, зниження захворюваності, запровадження госпрозрахунку, режиму економії, нових соціалістичних методів праці, ударництва та соцзмагання.

Динаміку видатків Державного бюджету Української РСР на соціальне забезпечення у другій п'ятирічці наведено в *табл. 4*.

Видатки Державного бюджету Української РСР на соціальне забезпечення збільшилися за другу п'ятирічку у 5,81 разу. Питома вага видатків досягла в бюджеті 1937 р. 3,54% проти 1,89% в бюджеті 1933 р. У структурі видатків на соціально-культурні заходи за аналізований період частка видатків державного бюджету на соціальне забезпечення Української РСР у середньому становила 2,57%, а в структурі загальних видатків державного бюджету – 1,69%.

У 1938 р. бюджет соціального страхування, який раніше затверджувався окремо, був включений до складу єдиного державного бюджету СРСР, що призвело до того, що соціальне страхування стало інструментом розподілу коштів державного бюджету на соціальні потреби. За рахунок фінансових ресурсів державного цільового фонду соціального страхування частково фінансувалася соціально-культурна сфера економіки, у тому числі соціальне забезпечення. Втрата фінансової самостійності фондів соціального страхування, перенесення ваги з призначення пенсій і допомог до Народного Комісаріату соціального забезпечення та виплати соціальних допомог працюючим на підприємствах нівелювали потребу в існуванні територіальних органів соціального страхування.

У 1920–30-х рр.. система соціального захисту населення стосувалася працюючих за наймом і змінювалася декілька разів. Зміни ці стосувалися не форм забезпечення, а системи соціального захисту в цілому. Так, на місце встановленої з перших днів існування радянської влади системи соціального страхування на початку 1919 р. прийшла система соціального забезпечення, яка проіснувала до кінця 1921 р. З проголошенням нової економічної політики знову

Таблиця 4

Видатки Державного бюджету Української РСР на соціальне забезпечення у другій п'ятирічці (1933–1937 рр.)

Показник	Рік					
	1933	1934	1935	1936	1937	1937/1933
Організація, охорона праці, соціальне забезпечення працівників, млн крб	31,60	32,40	25,00	34,00	183,50	+151,90
Частка у видатках бюджету УРСР на соціально-культурні заходи, %	3,18	2,45	1,21	1,09	4,90	+1,72
Частка у загальних видатках бюджету УРСР, %	1,89	1,44	0,79	0,78	3,54	+1,65

Джерело: складено за [6; 10].

відроджується соціальне страхування, яке з відновленням комуністичного штурму в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. використовується для матеріально-побутового забезпечення робітників провідних галузей економіки [2, с. 254].

Вітчизняна війна 1941–1945 рр. внесла суттєві зміни в розподіл фінансових ресурсів. Події перших років війни вкрай негативно вплинули на систему фінансового забезпечення соціального захисту населення Української РСР. У цей час виходить низка указів стосовно соціального забезпечення родин військовослужбовців Вітчизняної війни. Перший з них датовано червнем 1941 р., що регламентував порядок виплати грошової допомоги родинам фронтовиків. Указом 1942 р. внесено уточнення у цей порядок, а в 1943 р. прийнято постанову Раднаркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, які загинули та пропали безвісті на фронтах Вітчизняної війни» [11, с. 74].

Посилюється увага не тільки до соціальної допомоги родин фронтовиків, але й до соціально-реабілітаційних заходів поранених. Восени 1941 р. створено комітети допомоги з обслуговування хворих і поранених бійців Червоної армії. У 1942 р. Державним комітетом оборони організовано будинки для інвалідів Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати). У них бійці-інваліди готувалися до подальшої трудової діяльності, отримували той чи інший фах, проходили перепідготовку. Також були прийняті заходи стосовно покращення забезпечення окремими видами допомог інвалідів війни.

У цей час нових рис і масштабів набувають проблеми охорони дитинства та опікування сиротами [11, с. 74]. Першочерговим завданням було евакуювати вихованців дитячих будинків углиб країни та забезпечити умови для їх життєдіяльності, а отже, відкрити нові заклади. Станом на 14 грудня 1941 р. 664 дитячі будинки із 7 887 вихованцями було вивезено на більш безпечні території. Крім того, збільшено відпустку по вагітності та пологах для всіх жінок-робітниць і службовців з 63 до 77 днів.

Протягом 1945–1960 рр. у соціальному страхуванні розвинулося профілактичне направлення. За ці роки кількість лікувально-оздоровчих закладів збільшилася в 5 разів. Великі підприємства відкрили санаторії-профілакторії, де працівники отримували санаторне лікування без відриву від виробництва.

Постійно посилюється роль і значення державних інституцій у сфері соціального забезпечення. У 1949 р. Народний комісаріат соціального забезпечення перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а у 1961 р. зі зміною положення про зазначене міністерство значно розширюються функції цієї державної інституції: організація лікарсько-трудова експертизи; виплата пенсій; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і

самотніх матерів; працевлаштування та фахове навчання інвалідів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Новий етап розвитку соціального забезпечення – кінець 1950-х рр., що пов'язано з виданням низки законодавчих актів стосовно регулювання фінансових відносин соціального захисту населення, а також розширенням функцій органів соціального забезпечення. У 1956 р. з прийняттям Закону СРСР «Про державні пенсії» розширюється коло осіб, яким надається пенсія, але відмінюються пенсійні виплати працюючим пенсіонерам, що призводить, з одного боку, до зростання розміру пенсій, а з іншого боку, – до стрімкого зменшення частки працюючих пенсіонерів. Окремо створюється законодавство про соціальне забезпечення, започатковується загальне державне пенсійне забезпечення за віком для працюючого населення, яке завершується прийняттям у 1964 р. Закону СРСР «Про пенсії та допомоги членам колгоспників».

Видатки Державного бюджету Української РСР на соціальне забезпечення протягом 1950–1990 рр. мали стійку тенденцію до зростання (табл. 5). Загальний обсяг зазначеного показника збільшився у 74,35 разу. Питома вага видатків на соціальне забезпечення в структурі видатків державного бюджету на соціально-культурні заходи також постійно зростала та досягла 40,99% у 1990 р. проти 9,86% у 1950 р. У структурі загальних видатків державного бюджету цей показник збільшився на 12,64 в. п. Соціальне забезпечення фінансувалося більшою мірою за рахунок коштів державного соціального страхування. Середнє значення зазначеного показника протягом 1950–1990 рр. становило 87,88%.

Приділялась увага фінансовому забезпеченню соціального захисту багатодітних і самотніх матерів. Протягом 1960–1989 рр. постійно надавалася державна допомога зазначеній категорії населення, причому була зафіксована нестійка тенденція до збільшення. Так, у 1960 р. державна допомога багатодітним і самотнім матерям становила 59,2 млн крб і до 1981 р. поступово зменшувалася до 19,5 млн крб, тобто на 39,7 млн крб. Але починаючи з 1982 р. зазначений показник стрімко змінив тенденцію в бік зростання до 1989 р. Якщо у 1982 р. соціальне забезпечення багатодітних і самотніх матерів становило 60,8 млн крб, то у 1989 р. воно збільшилося на 28,4 млн крб і становило 89,2 млн крб.

Розміри допомоги багатодітним і самотнім матерям залежали від кількості дітей у сім'ї та виплачувалися дітям, які не досягли 12 років (табл. 6). На одну дитину призначалося та виплачувалося 5 крб у місяць, на двох дітей – 7,50 крб, на трьох і більше дітей – 10 крб у місяць.

Очевидно, що найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було

Видатки Державного бюджету Української РСР на соціальне забезпечення у 1950–1990 рр.

Рік	Соціальне забезпечення, млн крб	Соціальне страхування, млн крб	Державна допомога багатодітним та самотнім матерям, млн крб	Частка видатків на соціальне забезпечення, %		Частка видатків за рахунок соціального страхування, %		
				у видатках на соціально-культурні заходи	у загальних видатках бюджету	у видатках на соціальне забезпечення	у видатках на соціально-культурні заходи	у загальних видатках бюджету
1950	112,00	–	–	9,86	6,38	–	–	–
1955	183,10	153,50	–	11,68	5,99	83,83	9,79	5,02
1960	825,00	736,80	59,20	26,98	10,96	89,31	24,09	9,78
1950–1960	373,37	445,15	59,20	16,17	23,33	86,57	16,94	7,40
1961	915,00	818,60	55,00	27,21	12,05	89,46	24,34	10,78
1962	983,00	883,40	50,70	27,03	12,19	89,87	24,29	10,95
1963	1055,80	954,20	46,60	27,33	12,49	90,38	24,70	11,29
1964	1120,50	1015,20	43,80	27,50	12,55	90,60	24,92	11,37
1965	1185,20	1080,80	40,80	25,75	11,83	91,19	23,48	10,79
1966	1293,70	1189,50	38,60	26,76	12,86	91,95	24,60	11,82
1967	1384,60	1298,00	36,20	27,13	13,58	93,75	25,43	12,73
1968	1516,30	1411,10	34,20	27,28	13,78	93,06	25,39	12,82
1969	1644,10	1532,20	32,40	27,89	13,89	93,19	25,99	12,95
1970	2022,90	1669,60	30,60	30,98	15,48	82,53	25,57	12,77
1961–1970	1312,11	1185,26	40,89	27,49	13,07	90,60	24,87	11,83
1971	2156,40	1802,20	29,20	31,45	15,54	83,57	26,28	12,98
1972	2285,30	1933,60	27,60	31,77	15,89	84,61	26,88	13,45
1973	2392,20	2042,70	26,10	31,31	15,91	85,39	26,74	13,58
1974	2560,00	2192,40	24,90	31,69	15,24	85,64	27,14	13,05
1975	2908,30	2467,50	24,00	33,62	16,03	84,84	28,52	13,60
1976	3082,20	2629,90	23,10	34,01	16,80	85,33	29,02	14,34
1977	3254,10	2803,00	22,00	34,57	16,26	86,14	29,78	14,01
1978	3488,20	3019,00	21,10	35,25	16,13	86,55	30,51	13,96
1979	3712,80	3248,70	20,10	35,90	16,16	87,50	31,41	14,14
1980	3969,00	3465,80	19,30	36,02	16,54	87,32	31,45	14,44
1971–1980	2980,85	2560,48	23,74	33,56	16,05	85,69	28,77	13,76
1981	4318,10	3693,90	19,50	37,46	17,21	85,54	32,05	14,72
1982	4634,60	3959,90	60,80	38,05	17,37	85,44	32,51	14,84
1983	4738,20	4129,30	65,00	38,27	16,38	87,15	33,35	14,27
1984	5100,20	4439,80	68,20	39,10	16,67	87,05	34,04	14,51
1985	5523,40	4765,60	71,70	40,00	17,50	86,28	34,51	15,10
1986	6098,80	5320,40	76,90	41,18	17,49	87,24	35,93	15,26
1987	6507,40	5733,70	81,70	41,37	20,37	88,11	36,46	17,95
1988	6801,90	6161,10	86,50	40,49	20,57	90,58	36,67	18,64
1989	7309,90	6654,40	89,20	40,68	19,11	91,03	37,04	17,39
1990	8327,00	–	–	40,99	19,02	–	–	–
1981–1990	5935,95	4984,2	68,83	39,76	18,17	87,60	34,73	15,85
1950–1990	3133,61	2684,06	44,17	32,02	15,04	87,88	28,48	13,33

Джерело: складено за [6; 10].

Допомога саодиноким матерям, крб

Категорія пильговиків	Одночасно	Щомісячно
Матері, які мають двоє дітей при народженні третьої дитини	20,00	–
Матері, які мають трьох дітей при народженні четвертої дитини	65,00	4,00
Матері, які мають четверо дітей при народженні п'ятої дитини	85,00	6,00
Матері, які мають п'ятеро дітей при народженні шостої дитини	100,00	7,00
Матері, які мають шестеро дітей при народженні сьомої дитини	125,00	10,00
Матері, які мають від восьми до десяти дітей	175,00	12,50
Матері, які мають десять дітей при народженні кожної наступної дитини	250,00	15,00

Джерело: складено за [11, с. 78].

матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках – державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників. Фінансування першого реалізувалося за рахунок союзного, республіканських і місцевих бюджетів (поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян); фінансування другого було розраховане на одержання страхових внесків підприємств, організацій, а також дотацій держави (поширювалося на робітників і службовців); фінансування третього (поширювалося на колгоспне селянство) передбачало використання коштів колгоспів і дотацій держави [11, с. 75].

Основними засадами соціального забезпечення у 1970-х рр. були: загальність соціального забезпечення; різноманітність видів обслуговування; забезпечення громадян різними видами соціальної допомоги за рахунок державних і громадських коштів.

На початку 1980-х рр. головним напрямом діяльності Міністерства соціального забезпечення стає підтримка безробітного населення. Важливе значення мала Постанова від 23 лютого 1984 р. «Про допомогу з державного соціального страхування», яка кодифікувала всі раніше видані урядові рішення стосовно цього питання у вигляді основних умов забезпечення допомогою. У зв'язку зі зниженням життя населення виникла необхідність реформування соціальної системи та її важливої складової частини – соціального забезпечення.

Таким чином, соціальна структура формувалася в умовах планового регулювання економіки, що дозволило досягнути досить високих показників соціального розвитку. Радянська держава практично забезпечила повну зайнятість, а створення державної системи охорони здоров'я з перших років діяльності нової влади зумовило суттєве зростання тривалості життя. Особлива увага приділялася заходам, спрямованим на підтримку сім'ї: впроваджувалася допомога по догляду за дітьми; розвивалася мережа дитячих дошкільних закладів; забезпечувався широкий доступ до системи охорони

здоров'я. Ці заходи, з одного боку, мали сприяти більшому залученню жінок до суспільної праці, а з іншого – стимулювати народжуваність. Концепцію співучасті застрахованих у системі соціального страхування було замінено на державне соціальне забезпечення (безкоштовне медичне та пенсійне забезпечення). У період розвинутого соціалізму прискорилися процеси вдосконалення системи пенсійного забезпечення, а також інших видів і форм соціального страхування та соціального забезпечення населення.

Важливою складовою загального народногосподарського плану були програми соціального розвитку та підвищення рівня життя населення, що забезпечувалися цільовим фінансуванням.

Практичній розробці проектів програм соціального розвитку передували наукові дослідження, на основі яких розроблялася основна концепція програми підвищення рівня життя населення, що визначала, якою мірою, за рахунок яких джерел та в який спосіб необхідно підвищувати життєвий рівень певних прошарків населення в запланований період. Відповідно до цього розподілялися ресурси національного доходу, встановлювалися пропорції між його окремими частинами, формувалася програма конкретних заходів із підвищення добробуту громадян.

Незважаючи на значні переваги даної системи, необхідно відмітити певні її недоліки. По-перше, існування такої всеосяжної системи забезпечувалося значними недоплатами працюючому населенню, більшість якого не мала іншого вибору та користувалося благами та послугами, наданими державою, незалежно від якості самих послуг. По-друге, незважаючи на декларовану рівність громадян у доступі до суспільних фондів споживання, у соціалістичному суспільстві, з одного боку, існували привілейовані прошарки, а з іншого – переважна частина населення, що зазнавала певної дискримінації у вигляді дефіциту товарів і послуг. Доступ до тих чи інших благ і послуг, розміри їхнього споживання залежали не тільки від службового або майнового стану, але й від місця проживання [12, с. 11].

Внаслідок економічної кризи, падіння виробництва, зростання безробіття, вимушеної неповної зайнятості, а також кризи неплатежів знизилися реальні доходи значної частини населення СРСР, зросла заборгованість по виплатах заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат. Численні пільги, соціальні виплати та допомоги призначалися без урахування матеріального становища категорій громадян, реальних можливостей забезпечити свій добробут. Як наслідок, до мінімуму були зведені можливості надання допомоги тим громадянам, хто їх дійсно потребував.

ВИСНОВКИ

Становлення та формування системи фінансового забезпечення соціального населення в Україні у ХХ столітті розпочалося саме з ліквідації всіх дореволюційних установ соціального захисту з їх подальшою націоналізацією. Їхні майно та капітали переходили до радянського відомства. Паралельно із ліквідацією всіх дореволюційних інститутів соціальної допомоги відбувалося впровадження єдиної державної системи соціального забезпечення.

Характерними рисами зазначеного періоду були жорстокий контроль держави та суспільства щодо розподілу матеріальних благ, а також обов'язкова участь усього працездатного населення в суспільному виробництві. В адміністративно-командній економіці населення розглядалося в цілому та потребувало однакового соціального забезпечення, яке здійснювалось як у формі підтримки доходів, зокрема гарантій надання роботи працездатному населенню, забезпечення у випадку хвороби, старості, втрати годувальника, так і у формі стримування витрат громадян шляхом адміністративної підтримки низьких цін на споживчі товари, медикаменти та послуги, забезпечення безкоштовного медичного обслуговування й освіти, значних державних дотацій на утримання дітей у дитячих садках, групах подовженого дня, літніх таборів відпочинку.

До моменту розпаду СРСР в Українській РСР функціонувала досить розвинена державна система соціального забезпечення, яка охоплювала всі верстви населення, гарантуючи певні соціальні стандарти. Вагомою складовою даної системи було державне соціальне страхування, яке передбачало обов'язковість усіх підприємств та установ сплачувати страхові внески в зазначеному порядку за робітників і службовців, що працювали в них.

Сприяння формуванню патерналістських очікувань з боку населення до мінімуму зводило особисту відповідальність людини до самозабезпечення економічного самозахисту. Надмірна щедрість «загальної» системи соціального захисту населення призвела до прямо протилежних результатів порівняно з первісним задумом. Така система виходить з того, що рівень диференціації доходів та споживання су-

спільного багатства залишається невисоким і, таким чином, всі потребують певної підтримки з боку держави, надання соціальної допомоги та визначеного рівня соціальних послуг, охорони здоров'я й освіти. Бажання дбати про всіх і кожного, незалежно від рівня забезпеченості, прискорили фінансове банкрутство державної влади [13, с. 73]. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Шарпаций В. Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР (1921–1929 рр.). URL: http://www.iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat117.html
2. Мельничук О. Роль і місце соціального страхування 1920–30-х рр. у більшовицькій доктрині суспільного розвитку. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. Вип. 12. С. 235–257. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/16.pdf>
3. Фрейман И. И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов социального страхования со страхователями. Харьков, 1927. 105 с.
4. Мельничук О. Теоретичні аспекти фінансової системи соціального страхування в Україні у 20-х рр. ХХ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип. 14. С. 322–339. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/14/20.pdf>
5. Немченко Л. П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. М. : Вопросы труда, 1923. 48 с.
6. Бюджеты СССР (1918–1990 годы). URL: <https://historylib.minfin.ru/items/browse?collection=2>
7. Чеберяко О. В. Бюджетное финансирование социально-культурной сферы УССР в 1920-е гг. *Весник БДУ*. 2015. Сер. 3. № 2. С. 26–31. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/154701/1/26-31.PDF>
8. Мельничук О. Соціальне страхування 1920–1930-х рр. в радянській історіографії. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2012. Вип. 17. С. 276–292. URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2012_17/22.pdf
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 539. Оп. 8. Спр. 243. Арк. 90–92.
10. Чугунов І. Я. Бюджет Української РСР у складі бюджетної системи СРСР. *Наукові праці НДФІ*. 2005. № 4. С. 3–26.
11. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 174 с.
12. Чугунов І. Я., Максимчук Є. О. Еволюція розвитку соціальної складової державних фінансів. *Наукові праці НДФІ*. 2007. № 4. С. 3–13.
13. Кравченко М. В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика : монографія. Київ, 2012. 452 с.

REFERENCES

- “Biudzhetu SSSR (1918-1990 gody)” [USSR Budgets (1918-1990)]. <https://historylib.minfin.ru/items/browse?collection=2>

- Chebryako, O. V. "Byudzhetnoye finansirovaniye sotsialno-kulturnoy sfery USSR v 1920-e gg." [Budgetary Financing of the Social and Cultural Sphere of the Ukrainian SSR in the 1920s]. *Vesnik BDU*. 2015. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/154701/1/26-31.PDF>
- Chuhunov, I. Ya. "Biudzhets Ukrainskoi RSR u skladi biudzhetnoi systemy SRSR" [The Budget of the Ukrainian SSR as Part of the Budget System of the USSR]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 4 (2005): 3-26.
- Chuhunov, I. Ya., and Maksymchuk, Ye. O. "Evoliutsiia rozvytku sotsialnoi skladovoi derzhavnykh finansiv" [Evolution of the Development of the Social Component of Public Finance]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 4 (2007): 3-13.
- Freyman, I. I. *Finansovaya sistema sotsialnogo strakhovaniya. Svodka pravil, reguliruyushchikh finansovyye vzaimootnosheniya organov sotsialnogo strakhovaniya so strakhovatelyami* [Financial System of Social Insurance. A Summary of the Rules Governing the Financial Relationship of Social Security Authorities with Policyholders]. Kharkiv, 1927.
- Furman, A., and Pidhurska, M. *Istoriia sotsialnoi roboty* [History of Social Work]. Ternopil: TNEU, 2014.
- Kravchenko, M. V. *Systema sotsialnoho zakhystu naseleння yak ob'ekt derzhavnoi polityky: metodolohiia ta praktyka* [The System of Social Protection of the Population as an Object of State Policy: Methodology and Practice]. Kyiv, 2012.
- Melnychuk, O. "Rol i mistse sotsialnoho strakhuvannia 1920-30-kh rr. u bilshovytskii doktryni suspilnoho rozvytku" [The Role and Place of Social Insurance in the 1920's and 1930's in the Bolshevik Doctrine of Social Development]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 2007. <http://history.org.ua/JournALL/xxx/12/16.pdf>
- Melnychuk, O. "Sotsialne strakhuvannia 1920-1930-kh rr. v radianskii istoriohrafii" [Social Insurance in the 1920s and 1930s in Soviet Historiography]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. 2012. http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2012_17/22.pdf
- Melnychuk, O. "Teoretychni aspekty finansovoi systemy sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini u 20-kh rr. XX st." [Theoretical Aspects of the Financial System of Social Insurance in Ukraine in the 20s of the Twentieth Century]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 2008. <http://history.org.ua/JournALL/xxx/14/20.pdf>
- Nemchenko, L. P. *Finansovyye voprosy sotsialnogo strakhovaniya v 1923 g.* [Financial Issues of Social Insurance in 1923]. Moscow: Voprosy truda, 1923.
- Sharpatyi, V. H. "Funktsionuvannia systemy sotsialnoho zabezpechennia v USRR (1921-1929 rr.)" [Functioning of the Social Security System in the USSR (1921-1929)]. http://www.iai.dn.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat117.html
- "Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy)" [Central State Archive of the Supreme Authorities and Administration of Ukraine (TSDAVO of Ukraine)]. F. 539. Op. 8. Spr. 243: 90-92.